

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.565.2

В. В. Копча

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу моделі конституційної скарги в Україні. Особливу увагу приділено розкриттю конституційного регулювання права на конституційну скаргу, а також положенням закону «Про Конституційний Суд України» з цього питання. Зроблено висновки щодо специфіки моделі конституційної скарги в Україні, зокрема, що «частково нормативна» модель конституційної скарги за своїм потенціалом може бути ефективним інструментом захисту гарантованих Конституцією України прав людини за умови результативної діяльності Конституційного Суду України.

Ключові слова: конституція, права людини, конституційна скарга, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Конституційна скарга в Україні стала новим інструментом захисту та відновлення прав людини, авторитет якого постійно зростає. Лише протягом 2018 року (станом на 17 вересня 2018 р.) до Конституційного Суду України подано 491 конституційну скаргу [1]. Кількість поданих скарг постійно зростає, що зумовлене декількома чинниками. По-перше, йдеться про «новизну» конституційної скарги як інструменту, яким людина спроможна захистити себе від державного втручання на рівні «закону України», чого раніше не було в межах національного правопорядку. По-друге, у березні-квітні 2018 року Конституційний Суд України реорганізував свою діяльність, створивши Велику палату, два сенати та колегії, чим було «запущено» механізм розгляду конституційних скарг в Україні. Хоча станом на 01 вересня 2018 року жодного рішення не було ухвалено, конституційні провадження в десятках справ за конституційними скаргами добігають до завершення й найближчим часом суспільство почує перші рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені активно досліджують природу конституційної скарги. Передовсім назвемо праці М. Гульгая [2; 3; 4; 5; 6; 7], К. Айріян [8], В. Нестеровича [9], О. Петришина [11] та В. Лемака [11, 13]. Попри значний доробок учених предмет дослідження зберігає актуальність з огляду на те, що конституційна скарга як феномен лише починає входити до конституційної практики України.

Формування цілей. Метою статті є аналіз вітчизняної моделі конституційної скарги в контексті першого досвіду їх розгляду в Конституційному Суді України.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що, по-перше, конституційна скарга як інструмент стала важливою складовою права на судовий захист, окресленого Конституцією України в статті 55. Відповідно до частини четвертої статті 55 Конституції України «кожному гарантується право звернутись із

конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом».

Зазначимо, що визначення звернення з конституційною скаргою «у порядку, визначеному законом», стало значною мірою перешкодою до розгляду конституційної скарги Конституційним Судом України у період після їх імплементації до конституційного порядку 30 вересня 2016 року законом про внесення змін до Конституції України від 02 червня 2016 року [10]. Фактично такий розгляд було розпочато в Конституційному Суді України лише в квітні-травні 2018 року.

По-друге, ключові ознаки моделі конституційної скарги в Україні закладено у нововведеній статті 151-1 Конституції України: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано».

Погодимося, що хоча в наведеній конструкції конституційної скарги відсутня її обумовленість захистом основних (конституційних) прав і свобод людини, таке конституційне формулювання не має тлумачитися в іншому контексті. Юридична природа «скарги» як індивідуального інструменту зумовлює нерозривний зв'язок конституційної скарги як інституту з потребою захисту (відновлення) прав людини – у цьому випадку йдеться про конкретну особу або групу осіб. Якщо ще раз звернутися до конституційної формули статті 151-1 Конституції України («при ухваленні остаточного судового рішення в її справі»), то норма Конституції також підкреслює зв'язок цього правового засобу із захистом від порушення прав саме ідентифікованого суб'єкта. Навіть якщо за наслідками розгляду конституційної скарги буде з'ясовано нормативний потенціал порушення прав людини, який відображає системну проблему конституційного правопорядку (на що і має бути спрямована передовсім діяльність Конституційного Суду), це не змінює природи конституційної скарги [11, с. 80].

Наведені ознаки моделі конституційної скарги треба сприймати в контексті та у взаємозв'язку з іншими конституційними нормами, які стосуються конституційної юрисдикції. Наприклад, стаття 152 Конституції України передбачає: «Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремі частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності». Отже, особа (суб'єкт права на конституційну скаргу) може обґрунтовувати неконституційність закону, який «застосований в остаточному судовому рішенні в її справі» з мотивів як змісту закону, так із мотивів порушення конституційної процедури його розгляду, ухвалення або набрання чинності.

По-третє, ухвалений 13 липня 2017 року Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) більш детально врегулював модель конституційної скарги [12].

1. У статті 55 Закону визначено, що «конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» (частина перша статті). У частині другій статті 55 Закону встановлено, що в конституційній скарзі зазначають: 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 2) відомості про уповноважену особу, яка діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; 3) короткий виклад остаточного судового рішення, у якому було застосовано відповідні положення закону України; 4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; 5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України; 6) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону; 7) відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; 8) перелік документів і матеріалів, що додаються.

2. У статті 56 Закону встановлено, що «суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права». Встановлено також, що «конституційну скаргу фізична особа підписує особисто».

3. У статті 77 Закону визначено, що конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим статтями 55, 56 цього Закону, та якщо: 1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду); 2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. У частині другій статті 77 Закону також зазначено, що «як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами вимог, установлених пунктом 2 частини першої цієї статті, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу». Важливою для прийнятності конституційної скарги є частина четверта статті 77, яка передбачає: «Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу непринятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги».

4. Згідно зі статтею 78 Закону встановлені засоби забезпечення конституційної скарги, які передбачають, що при розгляді конституційної скарги Велика палата, у виняткових випадках, з власної ініціативи може вжити заходи щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (частина перша), а підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення (частина друга).

Особливості наведеної моделі конституційної скарги дають змогу охарактеризувати її як «частково нормативну», її предмет охоплює тільки «закон України», фактично позбавляючи особу на конституційному рівні захистити гарантоване Конституцією України право від їх порушення іншими нормативними актами й особливо – від дій (бездіяльності) публічної влади. З іншого боку, лише Законом України «Про Конституційний Суд України», а не нормою Конституції України обумовлено конституційну скаргу захистом основних (конституційних) прав і свобод людини. Погодимося, що такий підхід не є прийнятним, бо дає змогу особі (після судового розгляду й кінцевого рішення) фактично будь-який правовий спір перенести за допомогою конституційної скарги безпосередньо до Конституційного Суду, якщо тільки особа вважає, що відповідний акт законодавства «суперечить Конституції України». Це може бути цивільно-правовий, адміністративний, господарсько-правовий спір чи інші види спорів. Так само погодимося й з тим, що визначення в статті 151-1 Конституції суб'єкта подання конституційної скарги також засвідчує про її обмежений характер, оскільки йдеться лише про «особу». «Розширення» переліку суб'єктів подання скарги на рівні закону «Про Конституційний Суд» є доцільним, проте доволі сумнівним з огляду на конституційність [13, с. 52-54].

У фаховій літературі зазначаються підсумкові ознаки конституційної скарги: 1) скарга має бути пов'язана з конкретною справою, у якій прийнято остаточне рішення компетентної влади; 2) основою скарги має бути лише порушення прав і свобод, які безпосередньо закріплені в тексті конституції держави; 3) скарга має субсидіарний характер, що означає можливість її внесення лише після вичерпання всіх інших доступних засобів правового захисту; 4) розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого має остаточний характер і зобов'язує всі інші органи держави [14, с. 22-23]. Наведені ознаки не можуть бути цілком підтримані, вважаючи на їх надто узагальнений характер.

Висновки. З огляду на викладене доходимо таких висновків. По-перше, «частково нормативна» модель конституційної скарги, яка була запроваджена в Україні, за своїм потенціалом може бути ефективним інструментом захисту гарантованих Конституцією прав людини. Умовою її ефективності є результативна діяльність Конституційного Суду України. Пропозиції щодо «розширення» предмета оскарження в ній вважаємо передчасними.

По-друге, ефективність конституційної скарги залежить також від розуміння її ролі як засобу, який поєднує захист індивідуальних прав людини із захистом об'єктивного правопорядку, визначеного в Конституції України.

Використані джерела:

1. Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України станом на 17 вересня 2018 року. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-za-stanom-na-17-3> (дата звернення: 25.09.2018)
2. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 55–67.
3. Гультай М. Конституційна скарга як інститут конституційного права. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 111–120.
4. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 24–33.
5. Гультай М. До питання про формування доктрини конституційної скарги в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 117–127.
6. Гультай М. Конституційна скарга як спосіб вирішення конституційно-правового спору. *Віче*. 2012. № 20. С. 8 –11.
7. Гультай М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 85–90.
8. Айріян К. Б. Важливість запровадження інституту конституційної скарги для повноцінного захисту та відновлення порушених прав особи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 1. С. 19–26.
9. Нестерович В.Ф. *Виборче право України: підручник*. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1799.
11. Лемак В. В., Петришин О.В. Конституційна скарга в Україні: проблеми механізму впровадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 79–88.
12. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2147а-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 63. Ст. 1912.
13. Лемак В. В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 49–56.
14. Айріян К.Б. Конституційно-правова сутність інституту "конституційна скарга". *Практичний вісник Університету "КРОК"*. 2014. Вип. 18. С. 20–25.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

Копча В. В. Конституционная жалоба как инструмент защиты прав человека в Украине

Статья посвящена анализу модели конституционной жалобы в Украине. Особое внимание уделено раскрытию конституционного регулирования права на конституционную жалобу, а также положениям закона «О Конституционном Суде Украины» по этому вопросу. Сделаны выводы о специфике модели конституционной жалобы в Украине и того, что «частично нормативная» модель конституционной жалобы по своему потенциалу может приобрести роль эффективного инструмента защиты гарантированных Конституцией прав человека при результативной деятельности Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: конституция, права человека, конституционная жалоба, Конституционный Суд Украины.

Kopcha V. Constitutional Complaint as the Instrument of Human Rights Protection in Ukraine

The article is devoted to the analysis of the constitutional complaint model in Ukraine. We must agree that while the construction of the constitutional complaint there is no dependence on the protection of fundamental (constitutional) rights and freedoms of the individual, such a constitutional formulation should not be interpreted in a different context. Particular attention is paid to the disclosure of the constitutional regulation of the right to a constitutional complaint, as well as to the provisions of the law "On the Constitutional Court of Ukraine" on this issue.

The legal nature of the "complaint" as an individual instrument predetermines the inextricable link of the constitutional complaint as an institution with the need to protect (restore) human rights – in this case, we are talking about a particular person or group of persons. It is concluded that the basis for the constitutional complaint is the need to prevent irreversible consequences that may occur in connection with the implementation of the final judgment.

Conclusions regarding the specificity of the constitutional complaint model in Ukraine and the fact that the "partly normative" model of the constitutional complaint in its potential may become an effective instrument of protection guaranteed by the Constitution of the human rights subject to the effective work of the Constitutional Court of Ukraine. Proposals to "expand" the subject of appeal in it is considered premature.

Keywords: constitution, human rights, constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine.

УДК 340.122

К. Ю. Красовський

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ВИТОКИ ІДЕЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Статтю присвячено пошукам витоків ідеї природного права в працях мислителів Давньої Греції. Особливий акцент зроблено на доробках Сократа, Платона та Аристотеля. Зазначено можливий вектор використання природно-правових оглядів у сучасній системі праводержавотворення України.

Ключові слова: Давня Греція, античний період, природне право, природні права, Сократ, Платон, Аристотель.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують актуалізацію наукових пошуків, присвячених теоретичним та історико-правовим аспектам дослідження природного права, природних прав людини та явищ, дотичних до цього. Констатуємо, що наразі ми є свідками оновлення традиційних поглядів на роль та соціальне призначення права як такого, його витоків, історичні передумови. Багато в чому сучасне розуміння механізмів реалізації того чи іншого права, правових гарантій, захисту прав людини все більше асоціюється з концептом природних прав людини. Те, що західна правова традиція сприймала та реалізовувала протягом століть, ми маємо опанувати за історично суттєво менший проміжок часу. Проте це не свідчить про неможливість та потенційну неефективність такого роду еволюції сприйняття. Радше треба говорити про потребу належного